

Psykologi och religion

AV GUNILLA MARIA OLSSON

Inom psykologisk forskning i Sverige har frågor av religiös karaktär länge varit helt frånvarande. Parallellt med en ökad sekularisering i samhället har man tvärtom velat utveckla en förståelse för människan som bygger på naturvetenskaplig kunskap. Inom psykologin har det psykoanalytiska tänkandet och Freuds uppfattning, att re-

ligionen är en vanföreställning, funnits i bakgrunden. Och trots att den vetenskapliga psykologin redan för länge sedan lämnat Freud bakom sig, har inslag av det psykoanalytiska tänkandet levat kvar i kulturdebatten. Men efter psykoanalysens storhetstid under 1900-talets första hälft har psykologin utvecklats i en annan riktning med

tonvikt på kognitiva processer och neuropsykiatri. Visst har också frågor om barns utveckling och känslomässiga faktorer funnits med och bland annat bidragit till nya terapiformer, men inte heller här har man på allvar beaktat människors religiositet.

En ny bok om psykologi och religion

Det är därför överraskande och värt att uppmärksamma att en svensk professor i psykologi vid Stockholms universitet, Pehr Granqvist, publicerat boken *Attachment in Religion and Spirituality, A Wider View*. Denna bygger på drygt 20 års psykologisk forskning om människors religiositet, där Granqvist samarbetat med amerikanska forskare, där detta forskningsfält sedan länge varit mer uppmärksammat. Anknätnings-teorin, som utgör ramverket för Granqvists forskning, lämpar sig väl för att studera vilken roll religiös tro har i människors liv. Anknätnings-teorin har sin bakgrund i bland annat etologi, och fokuserar relationsskapandet mellan föräldrar och barn.

Ett tydligt fynd är till exempel, att barn som har en trygg anknätning till sina föräldrar tenderar att överta och införliva föräldrarnas religiösa föreställningar och värnor. Om barnen tvärtom har en otrygg anknätning så kan det i stället uppstå gudsföreställningar som utgör en kompensation för de upplevda bristerna. Och vid de mest komplicerade, så kallade desorganiserade, anknätningsmönstren grundläggs en disposition för olika former av "new age"-andlighet.

Vad som fokuseras i denna forskning, är genomgående individens relation till en eventuell gudsbild, medan andra aspekter av vad det innebär att vara religiös, till exempel samfundstillhörighet och därtill kopplade aktiviteter, ges mindre utrymme. Detta motiveras av att deltagare i forskningsprojekt själva framhållit att den egna gudsrelationen är det viktigaste, medan mer socialt och kulturellt definierade företeelser rankas lägre.

Agnosticism

I bokens prolog deklarerar författaren att han intar en agnostisk hållning och intar några slutsatser beträffande Guds existens. Ambitionen är att förhålla sig öppen för båda möjligheterna, det vill säga att inte förneka eller reducera föreställningar om Gud, men heller inte utgå från att gudsföreställningar har en konkret grund. Detta är en vanlig utgångspunkt för forskare som har religion som forskningsobjekt utan att vara knutna till någon viss konfession.

Men vid läsningen av texten blir detta problematiskt, då den psykologiska teorin som bildar ramverk placerar en eventuell Gud som en mental föreställning i den enskildes medvetande. Vid upprepade tillfällen benämns gudsföreställningarna som surrogat för en förälder som annars skulle ha fyllt olika behov. Och vad är ett surrogat om inte en ersättning som är sämre? Man får intryck av att Freuds tänkande smugit sig in i texten och att den ateistiska inställning som formuleras explicit i psykoanalysen följer med som en outtalad förförståelse.

Genom att benämna gudsföreställningar som surrogat har man förminskat en eventuell Gud till något inommänskligt, som en produkt av människans egen föreställningsförmåga. Ur kristet perspektiv är man snarast benägen att vända på det hela, så att Gud betraktas som orsak och kan väcka denna föreställning inom människan. En sådan möjlig tolkning leder i helt annan riktning och ifrågasätter den påstådda agnosticismen. Varför kan man inte lika gärna tänka sig att föräldraomsorg är något guda-givet, vare sig vi vet det eller inte?

Den föregivna agnostiska hållningen är inte konsekvent. Detta blir extra tydligt mot slutet av boken, då författaren föreslår att det psykologiska forskningsfältet bör vidgas och omfatta olika samhällsfunktioner som påverkar människors känsla av trygghet. Det är nämligen klart påvisat i olika studier att sekulariseringen i ett samhälle tilltar i takt med att det sociala skydds nätet byggs ut.

Mitt intryck är att författaren har en generellt accepterande eller till och med positiv inställning till religion, i den mån som man kan visa att denna har gynnsamma effekter till exempel för människors mående och förmåga till problemlösning. Och detta oförargliga påstående kan man givetvis hålla med om.

Men att se gudsföreställningar som en metod för självoptimering och att mäta sannolikheten därför att det fungerar med vanlig psykologisk forskningsmetodik blir minst sagt vanskligt. Den troende människan och den teologiskt kunniga vet naturligtvis att det inte handlar om att ha tillgång till en godisautomat eller fribiljett till lyckan. En stunds meditation inför den korsfäste Kristus leder tankarna i andra banor.

Vetenskapsteoretiska överväganden

Granqvist har inte ambitionen att vare sig påvisa eller vederlägga Guds existens. Han skriver uttryckligen att den som söker svar på en sådan fråga får söka annan läsning. Likafullt finns denna fråga med i bakgrunden, till exempel vid undersökning av hjärnaktivitet med PET-kamera (positronemissionstomografi). Man söker något konkret, ett bevis för den Gud som försökspersonerna tycker sig ha kontakt med.

Detta exempel leder min tanke till en radiointervju med den tidigare ordföranden för förbundet Humanisterna, Christer Sturmark, där han föreslog att barn skulle få ett mikroskop och ett teleskop för att se hur världen är beskaffad. Min spontana tanke var att detta förmodligen skulle gjort mig mycket frustrerad som barn, eftersom jag inte alls var lagd åt det naturvetenskapliga hållet. Visst är rymden fascinerande, men inte ens som barn trodde jag att Gud fanns bland molnen och stjärnorna. Studiet av rymden överlåter jag åt andra, och det har aldrig utövat någon lockelse på mig. Detsamma gäller sådant som kan studeras i mikroskop, även det är en viktig kunskapskälla, inte minst i fråga om medicinsk forskning. Men det som vi ser med blotta ögat måste förstås i

ett sammanhang och blir meningsfullt först när man kan resonera i termer av orsak och verkan. Därtill krävs förmåga att tänka, och tankar syns inte i teleskop eller mikroskop.

De här reflektionerna visar hur vår samlade kunskap består av bidrag från olika håll, där konkret sinnesinformation utgör en viktig grund men inte räcker för att hjälpa oss till en bredare och mer användbar förståelse. Humaniora och i viss mån även samhällsvetenskap har inte längre så hög status jämfört med naturvetenskap, medan det längre tillbaka var tvärtom. Mitt intryck är att dessa olika vetenskapsområden distanserat sig från varandra i ömsesidig misstro och att den behövliga dialogen är alltför sällsynt.

Fördelen med psykologisk forskning om religion är givetvis att den kan bidra till förståelsen för något som har stort inflytande i många människors liv, både på gott och ont. Och den teoretiska ram, som anknytnings teorin utgör, är utan tvekan användbar för att förstå tron i kombination med olika psykologiska bakgrundsförhållanden. Men samtidigt blir det uppenbart att det behövs ett tvärvetenskapligt samarbete för att den kunskap som genereras ska kunna tolkas och bli meningsfull.

Kunskapsteori

Personligen hade jag kunnat vara utan Granqvists deklARATION om agnosticism, eftersom den inte är konsekvent genomförd och heller inte kan vara det i en bok som genomgående bygger på en forskningsmetodik som är baserad på att det verkliga består av sådant som våra sinnen kan uppfatta. En icke-materiell verklighet ligger utanför detta forskningsområde och ytterst hamnar vi således i en diskussion om vad det innebär att vara människa.

Den förförståelse av Gud som boken bygger på är av icke-kognitiv art, men detta är knappast vad troende människor i allmänhet skulle instämma i. Att förvandla Gud från att vara universums Skapare till en figur i människors fantasivärld är ett avsteg

från etablerad religionsfilosofi. Men ett sådant förvandlingsnummer ligger helt i linje med en mycket lång modern tendens att separera religion från kognition och sanninganspråk. Ett exempel är den tyske, materialistiske 1800-talsfilosofen Ludwig Feuerbach, som menade att när människan tillber Gud så tillber hon bara sin egen föreställning om den ideala fullkomliga människan.

Givetvis kan man inte påräkna ett stöd för den troendes uppfattning i psykologisk forskning, men det är därför som dialogen mellan olika kunskapsområden är nödvändig för att leda framåt i en konstruktiv riktning. Att begränsa sig till en eller några få likartade discipliner innebär alltid en risk för scientism, det vill säga en övertro på naturvetenskapliga metoder.

Det är allmänt känt att religion funnits med så länge som människan funnits, att den tagit sig olika uttryck men likväl känts igen som insikten om en transcendent verklighet. Sedan lång tid har dock ett naturvetenskapligt, icke-religiöst synsätt växt fram och enligt många har man trots att sekulariseringen och ateismen skulle bli den dominerande, allt överskuggande livsåskådningen. Riktigt så har det inte blivit, men det är ändå uppenbart att naturvetenskaplig forskning numera tillmäts större vikt jämfört med humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningsområden, vilka i stället riktar intresset mot människors tänkande och sätt att ordna livet.

Problem i den tid vi nu lever i

Ett exempel på hur en ensidigt naturvetenskaplig och sekulär människosyn visar sig i vår samtid rör den mycket höga förskrivningen av psykofarmaka mot ångest och depression. Svårigheter i livet får sin förklaring i en kemisk obalans i hjärnan och denna åtgärdas med medicin. Somliga tycker sig vara hjälpta, men bilden är inte entydig. Uppenbarligen får man inte tillräcklig hjälp av medicinerna för att helt och fullt kunna delta i sociala sammanhang och att arbeta.

Över huvud taget uppmärksammas alltmer att människor med psykiatriska diagnoser, såsom ångest och depression, utgör en stor andel av de som är sjukskrivna i Sverige. Detta trots en mycket generös förskrivning av psykofarmaka.

Trots sekulariseringen till trots, och trots tillgången till psykofarmaka och ett väl utbyggt socialt skyddssystem i samhället, så ser vi den här situationen. Och då brukar ju Sverige till och med framhållas som extremt välutvecklat vad gäller omhändertagande av individen. Borde det inte se bättre ut om vi var på rätt väg?

När Granqvist ser vikten av att ytterligare studera hur samhället kan bygga upp en trygg bas för människors liv, så tror jag dessvärre att han tagit sin tillflykt till en önskan om att tillrättalägga och iordningsställa livet utifrån tanken att människan själv råder över sina livsbetingelser. Men det är kanske en god idé att först undersöka vad det egentligen är för problem vi ska lösa. Vad är det för människosyn och livsåskådning som problemlösningen vilar på?

Det är därför som själva grundvalarna för mänskligt liv, vår sårbarhet och utsatthet, livets begränsningar och dödens ofrånkomlighet också måste beaktas när vi utvecklar visioner om hur ett meningsfullt liv kan levas. Att alla former av otrygghet, smärta och lidande skulle kunna avhjälpas organisatoriskt eller medicineras bort är nog snarast att betrakta som en vanföreställning, utbredd i det sekulära Sverige. Tvärtom behöver vi finna livsmönster som också tar hand om det ofrånkomliga och det svåra, allt det som kan drabba oss själva och andra, trots ambitioner att skapa trygghet.

Därmed inte sagt att det vi kallar religiös tro alltid har fyllt den funktionen. Exemplet är många i historien hur religionen varit täckmantel eller förevändning för till exempel förtryck. Många människor har farit illa och ett avståndstagande är begripligt. Här är inte rätt plats att gå vidare på detta tema, då mekanismerna och orsakerna är många. Men det finns anledning att peka på

betydelsen av att bottna i en människosyn som ser bortom det ytliga och enkla. Vi har i dag ett samhälle där ekonomin får styra och där naturens begränsningar sällan respekteras. Människan har gjort sig till härskare och fortsätter självvåldigt på den inslagna vägen, trots varningssignaler. Att i det här skedet vara upptagen av en privat gudsföreställning i en enskild människas medve-

tande, är som att försöka hitta skygglappar inför det som skrämmer. Bättre då att på allvar försöka utveckla en verklighetsbeskrivning som många kan enas om och medverka till att hitta reella lösningar. I det arbetet behöver också psykologisk forskning bidra, men vi kan nog inte bortse ifrån att religiösa föreställningar funnits så länge människan funnits.